

STEN CARLSSON:

Sverige och franska revolutionen

Professor Sten Carlsson inleder Svensk Tidskrifts artikelserie om franska revolutionens inverkan på utvecklingen i Sverige.

På kort sikt fick den franska revolutionen ingen större betydelse för Sverige. Gustaf III hade redan i februari 1789 med hjälp av de ofrälse stånden genomdrivit en fredlig omvälvning. Den personliga kungamakten utvidgades i utbyte mot betydande fördelar för de ofrälse. På längre sikt kunde emellertid inte Sverige förbli oberört. Men minst lika viktiga var de förändringar i Nordens karta som Napoleonkrigen ledde till.

När den svenska riksdagen 1809 återinförde ett konstitutionellt statsskick hämtades inspiration från bl a Montesquieu och andra franska upplysningsmän men inte från revolutionsregimerna eller Napoleon.

Sten Carlsson är professor emeritus i historia.

”De vackra talen i franska nationalförsamlingen, så mycket som därav genljöd långt bort i skogen, gjorde oss ett oändligt nöje. På blodscenerna trodde vi ej stort, emedan de alldeles ej passade till orden.”

Dessa rader i Erik Gustaf Geijers Minnen (1834) tolkar nog ganska bra de första reaktionerna inom vad man skulle kunna kalla bildad svensk medelklass inför nyheterna från Frankrike under de första två eller tre åren efter Bastiljens stormning den 14 juli 1789. Inom samhällets allra högsta skikt var inställningen med få undantag kylig eller direkt avvisande. Till dem som gick längst i fördömande hörde Gustaf III själv. Han kallade revolutionsmännen ”Europas orangutan-ger” och laborerade med olika hugskott om en internationell kontrarevolutionär aktion. En annan svuren motståndare till den nya regimen var Axel Fersen den yngre, en av den franska kungafamiljens mesthängivna vänner. Andra rojalister reagerade likadant.

Bönderna och lantproletärerna, mer än 80% av Sveriges befolkning, var upptagna av den dagliga kampen för tillvaron och fäste sig inte stort vid vad som försiggick ute i världen. Revolutionens framgångsrika attacker mot nedärvda feodala privilegier kunde, i den mån som underrättelserna trängde fram till bondbyarna, te sig tilltalande, men varje ifrågasättande av monarkiens bestånd, Guds existens eller kyrkans makt över själarna var oförenligt med den svenske bondens föreställningsvärld.

Dämpade sympatier

I den mån man kan tala om klara svenska

opinionsyttringar till franska revolutionens förmån var de begränsade till grupper av radikalt orienterade ämbetsmän, officerare, publicister, borgare och studenter. Men sympatierna dämpades ganska snart, inte minst sedan de franska blodscenerna fått en motsvarighet i mordskotten på Operan den 16 mars 1792. Geijer intygar, att nyheten om Gustaf III:s död i hans värmländska hembygd kom "såsom ett åskslag ur klar himmel" och antyder, att också synen på utvecklingen i Frankrike nu förändrades. Även

Revolutionen som massrörelse var i första hand ett verk av hantverkare och butiksägare tillhörande borgerskapets lägre skikt.

om kungamordet i mångt och mycket hade andra förutsättningar än oroligheterna i Frankrike, fanns en gemensam ideologisk bakgrund som förskräckte många. Geijer var som vuxen inte någon vän av vare sig revolutionen eller Napoleon. Esaias Tegnér var mera splittrad i sin bedömning. I sitt stora tal vid reformationsjubileet 1817 förråder han en viss skräckblandad förtjusning i sin syn på revolutionen såsom en produkt av 1700-talets upplysningsidéer: "I dess (upplysningens) sken uppväxte och mognade det adertonde århundradet: ett vidunderligt träd, med ihålig stam och med maskstungna frukter: men i trädets topp visade sig slutligen, som en blodröd krona, den franska revolutionen."

Ideologiskt var Tegnér i många avseenden en arvtogare till Johan Henric Kellgren (död 1795), för vars samhällsåskådning händelserna i Frankrike medförde

både stimulans och svåra påfrestningar. Som fiende till Gustaf III:s hänsynslösa utövning av sin kungamakt kunde han inte finna annat än glädje över den franska monarkiens trångmål och fall. I olikhet med ännu radikalare betraktare, t ex Thomas Thorild, var han dock betänksam inför det antiaristokratiska inslaget i revolutionstänkandet, emedan han sympatiserade med den svenska adelns vakthållning kring de konstitutionella traditionerna. Kungamordet förskräckte honom, men ännu i december 1792 kunde han, i sin allegoriska dikt Ljusets fiender, som var en protest mot G A Reuterholms inskränkning av den tryckfrihet som denne själv hade proklamerat ett halvår tidigare, tala om "ljuset", upplysningen, som en i sig själv god kraft; ljuset borde inte släckas på grund av de skadeverkningar som en och annan eldsvåda kunde föra med sig. Kellgrens optimism dämpades avsevärt genom 1793 års skräckvälde, men för de kontrarevolutionära grupperna kände han ingen sympati.

Över huvud taget var det under de följande åren omöjligt att på svensk mark försvara revolutionsmännens hjärtlösa och blodiga framfart mot Ludvig XVI, Marie Antoinette och deras anhängare, eller att applådera de excesser, för vilka Danton, Marat och Robespierre och andra fanatiska vettvillinger utsatte både revolutionens fiender och varandra. Detta betydde dock inte de radikala idéernas undergång. Ett särskilt starkt fäste hade dessa idéer bland studenter och yngre akademiska lärare i Uppsala. De började 1792 bilda "jakobinska" sammanslutningar som kallades konvent. Ehuru termen inte var ny, var den i sin nya användning uppenbart påverkad av det franska

nationalkonventet. En alltjämt existerande, mycket oskyldig kvarleva av detta språkbruk är namnet på det uppsalienska kuratorskonventet.

Frihet och jämlikhet

Revolutionens budskap kom 1793 att sammanfattas i devisen frihet, jämlikhet och broderskap, en treklang som blev officiell 1795. Under de allra första revolutionsåren kunde det finnas skäl att prisa den franska friheten som mer utvecklad än den svenska. Både Gustaf III:s och Reuterholms regimer företedde ju starka despotiska drag. Men redan 1793–94 framstod Reuterholm som mer harmlös än t ex Robespierre. I Sverige fick regimens fiender slita spö eller gå i landsflykt, men de miste inte huvudet. Inte heller var det möjligt att uppfatta Napoleon som någon frihetsvän, även om hans militära och administrativa bedrifter gav honom ganska många beundrare i Sverige. Den nedärvda feodala ofriheten i Frankrike hade ersatts av en ny ofrihet som var ännu obarmhärtigare än den gamla. När den svenska riksdagen 1809 gjorde upp med den gustavianska kungamakten och återinförde ett konstitutionellt statsskick, kunde inspiration hämtas från Montesquieu och andra franska upplysningsmän men inte från revolutionsregimerna, inte heller från Napoleon. Sveriges egen frihetstradition var den viktigaste grundvalen.

Svårigheten att förena frihet med jämlikhet är välkänd i historien. I valet mellan friheten och jämlikheten gav franska revolutionen prioritet åt jämlikheten, och här kan man tala om en i viss mån bestående insats, som halvhjärtat fullföljdes av

Napoleon. En betydande del av feodalismen försvann för att aldrig återkomma.

Gustaf III:s "revolution"

Även i Sverige fanns mycken ojämlikhet, tydligast synbar i ståndsförfattningen och adelsprivilegierna. Men medan Ludvig XVI och hans rådgivare trots ganska lovvärda ansatser till sist visade sig oförmögna att komma till rätta med det franska privilegiesystemet, lyckades Gustaf III i februari 1789, fem månader före revolutionen, genomföra en ståndsutjäm-

Slutligen hamnade makten hos Napoleon, en man med obestridliga ledare- och fältherretalanger, men utan det sinne för måtta och hänsynsfullhet som är den store statsmannens kännemärke.

ning som inte var föraktlig, ehuru givetvis långt ifrån fullständig. Till följd av den häftiga opposition, som hans olyckliga krig mot Ryssland framkallade inom adeln, förenade sig monarken med de ofrälse stånden. I utbyte mot en utvidgning av den personliga kungamakten, dock inte så att det blev fråga om något regelrätt envælde — statsfinanserna låg alltjämt i princip i ständernas hand — förvärvade de ofrälse betydande fördelar. Adelsprivilegierna jämkades, och bönderna, som var de främsta vinnarna, blev likställda med övriga stånd, när det gällde dispositionen över egen mark och skog, inklusive jakt och fiske, och i fråga om rätten att förvärva nästan allt slags jord. På fredlig väg, men i ganska författnings-

vidriga former, genomdrev Gustaf III "ovanifrån" en omvälvning, som i Frankrike krävde blod och brand.

Riktigt feodaliserat hade Sverige aldrig varit, och den feodalism som fanns försvann delvis 1789. Kvar stod dock, vid sidan av fyrståndsriksdagen och reducerade adelsprivilegier, den nedärvda skillnaden i fråga om beskattning av jordegendomen. Såväl de sk grundskatterna som de med försvarsorganisationen förenade rustnings- och roteringsbesvärerna vilade i första hand på bondejorden, medan fräl-

Värnplikten är en av den franska revolutionens viktigaste och mest bestående skapelser.

sejorden åtnjöt betydande lindringar. Kravet på en utjämning av dessa "sekelgamla orättvisor" drevs med särskild styrka av bondeståndet på grundlagsriksdagen 1809–10. Till följd av starkt tryck från kungamakten och "1809 års män" måste bönderna dock avstå från ståndpunkten, att ett godkännande av 1809 års regeringsform förutsatte ett upphävande av den paragraf, som gav adeln ett skydd mot fortsatt privilegieutjämning. Sam Clason, en konservativ historiker med sinne för socialhistoriska perspektiv, har 1910 formulerat saken så, att ständerna "tyvärr" inte utnyttjade tillfället att, såsom skedde i Frankrike den 4 augusti 1789, "på en gång göra slut på privilegiemurarna". Det kom att dröja nästan hundra år, innan bondejorden slutgiltigt blev av med de gamla bördorna. I ett rättssamhälle som det svenska var det inte så lätt att utan vidare besluta om en skattereform, som skulle ha fått hårda följder för de äga-

re av frälsejord, bland dem ett växande antal bönder, som relativt nyligen hade förvärvat dylik jord och därvid erlagt en köpeskillning, som pressats uppåt just till följd av gällande skatteförmåner.

Broderskap

Revolutionens broderskapsideologi var ett utflöde av jämlikhetstanken: det gällde att i det dagliga umgänget manifesteras uppfattningen att alla människor är bröder eller systrar. Tilltalsordet skulle vara *tu*, och alla medborgare skulle kallas *citoyen*. Det hela förverkligades på ett synnerligen ytligt plan. Inom kort gällde den filosofin, som har fått sitt uttryck i en sats som förekom i den tyska riksdagen 1903 men säkerligen är äldre: "Und willst du nicht mein Bruder sein, so schlag' ich dir den Schädel ein". Napoleon gjorde rent hus med hela broderskapssymboliken. Han återinförde adelskap, rangrullor och ordensdekorationer. När det gäller fraternisering, har Sverige aldrig haft något att lära av Frankrike.

Den marxistiska generaliseringen

Enligt en historietolkning, som utgår från Marx och Engels men som också har vunnit mycken terräng på icke-marxistiskt håll, markerar franska revolutionen övergången från feodalism till kapitalism i Europas historia. Det är emellertid här fråga om en generalisering, som är så grov att den är till mera skada än till nytta. Det fanns på 1700-talet ingen konträr motsättning mellan feodaltherrar och kapitalister. Inte sällan förenades godsinnethav och rörligt kapital i en och samma person, och i andra fall fanns olika slags familje-

band mellan börs- och börsaristokratien. Franska revolutionen var inte enbart antifeodal utan hade också ett antikapitalistiskt inslag. Den främsta drivkraften för de parisare, inte minst kvinnorna, som 1789 satte sig i rörelse på stadens gator, var missnöje med de stigande brödpriserna. Harmen riktade sig då inte bara mot godsägarna i deras egenskap av spannmålsproducenter utan också mot spannmålshandlarna, stundom också mot mjölnare, bagare och bönder. Revolutionen som massrörelse var i första hand ett verk av hantverkare och butiksägare tillhörande borgerskapets lägre skikt. På landsbygden dominerade bönder, men många av dem kom ganska snart att vända sig mot revolutionen, bl a av religiösa skäl.

Striden fördes sedan vidare av advokater, publicister och andra intellektuella som inte kan anses som några redskap för kapitalismen. De *Untermenschen* som ledde revolutionen under dess mest blodiga tid var i första hand inriktade på sin egen personliga makt, och deras kamp var urskillningslös. Med den cynism, som stundom utmärker nutida radikala betraktare, har det ibland sagts, att skräckväldet i all sin grymhet dock tjänade klara sociala, antiaristokratiska syften. Men inte ens detta i och för sig omänskliga försvaret för excesserna håller streck. En beräkning av den sociala fördelningen bland skräckens troligen 35 000 à 40 000 dödsoffer visar en betydande spridning: 8 1/2% adelsmän, 6 1/2% präster, 26% borgare, intellektuella m fl, 28% bönder och 31% arbetare.

Slutligen hamnade makten hos Napoleon, en man med obestridliga ledare- och fältherretalanger, men utan det sinne för måtta och hänsynsfullhet som är den store

statsmannens kännemärke. Hans politik, som vållade både Frankrike och andra nationer omätliga lidanden, hade inget annat skönjbart mål än en långt driven maktkoncentration. Någon kapitalismens tjänare var han inte. Julirevolutionen 1830 innebar däremot en triumf för den borgerliga kapitalismen.

1700-talets Sverige var ett agrarsamhälle. Bönderna var personligen fria och, liksom i Frankrike, i stor utsträckning ägare av den jord de brukade. De flesta var obelastade av dagsverken och andra

Revolutionen var en bidragande men knappast outhärlig vägröjare för jämlikhet och demokratisering.

feodala pålagor. Endast 10% av folket levde i städer, och Stockholm höjde sig ensamt över storstadsnivån, utan att på något sätt kunna jämföras med Paris. Några direkta positiva lärdomar var i det stora hela knappast att hämta från skräckväldets eller Napoleons Frankrike. Snarast kunde utvecklingen där tjäna som ett varnande exempel.

Långsiktigt berördes Sverige

Det sagda gäller dock endast om historien ses i ett kortsiktigt perspektiv. På lång sikt kunde Sverige inte förbli oberört av att Europas största nation – i många stycken Sveriges viktigaste förebild – bröt med sitt eget förgångna. De jämlikhetsreformer som ägde rum i Sverige under 1800-talet – adelsprivilegiernas successiva raserande, ståndsriksdagens undergång, den personliga kungamaktens reducering – stod åtminstone i indirekt sammanhang

med vad som utspelades i Frankrike, först 1789, sedan 1830 och 1848. Bildningslivets sekularisering, som undergrävde det lutherska enhetskyrkosystemet, kan inordnas i samma helhetsbild.

Minst lika viktiga var förändringarna av Nordens karta, vilka var en följd av Napoleonkrigens konvulsioner: Finlands skiljande från det svenska riket, Danmark—Norges upplösning, den svensk-norska unionens tillkomst. Carl Johan själv var en revolutionens son, vars militära karriär, med start på en ganska låg social nivå, hade varit omöjlig i Frankrike före 1789 (men inte helt otänkbar i Sverige). Carl Johan var och förblev känslomässigt fixerad — mera negativt än positivt — vid sin forne förman Napoleon. Hans erfarenheter från de napoleonska fälttågen hade hos honom skapat en stark känsla för vikten av att grundlägga en varaktig fred, något som han ju även lyckades med i sitt nya fosterland. Carl Johan införde också den allmänna värnplikten i Sverige, tills vidare i rudimentär form. Värnplikten själv, som har blivit en så ödesdiger faktor i Europas moderna historia, var för övrigt en av franska revolutionens viktigaste och mest bestående skapelser, knappast värd att applådera.

Bidragande men inte outhärlig

Tvåhundraårsminnet av franska revolutionen har redan givit upphov till mycken retorik, och värtaligheten kommer att växa fram till den 14 juli. Många av de vackra fraser som på sin tid vilseledde den unge Geijer i det avlägsna Ransäter kommer att återuppstå i modern gestalt. Många ogärningar kommer att förtigas, andra kommer att försvaras som nödvändiga led i striden för frihetens sak. Värderingarna kommer att skifta. Den som så vill kan fästa en avgörande vikt vid revolutionens betydelse som en bidragande men knappast outhärlig vägröjare för jämlikhet och demokratisering. Men den som sätter den kristna västerländska kulturens kärleks- och barmhärtighetsbud i centrum har svårt att jubla. Visst fanns brutalitet i riklig mängd även före 1789, men det kompakta, tekniskt raffinerade massutrotandet av misshagliga element existerade knappast. Vår tids värsta ohyggligheter, genomförda i ännu större skala än någonsin tidigare, har åtminstone en del av sina ideologiska rötter i 1790-talets revolutionära skräckvälde. Dumheten och ondskan är mäktiga krafter i världshistorien. Franska revolutionen utgör inte något undantag.